

Sysselsetting og tidligpensjonering for eldre arbeidstakere

Dag Rønningen

Ansatte i AFP bedrifter blir i svært høy grad i arbeid til de har mulighet til å gå av med AFP pensjon. Personer med høyt sykefravær benytter i større grad tidligavgang enn personer med lavere sykefravær. Høyt utdannede har mindre tilbøyelighet til å tidligpensjonere seg enn personer med lavere utdanning. Ansatte i vareproduserende næringer benytter i større grad AFP enn ansatte i tjenesteytende næringer.

Innledning

Pensjonsalderen i Norge er 67 år. I realiteten er det imidlertid svært mange som går ut av arbeidslivet før de er 67 år, slik at den gjennomsnittlige faktiske pensjonsalderen er 59-60 år. Personer som av helsemessige grunner ikke anses å kunne arbeide kan få innvilget uførepensjon. I tillegg gir tidligpensjoneringsordningen, AFP, rett til pensjonering fra 62 år for om lag 60 prosent av norske arbeidstakere. Utover disse ordningene finnes det andre private ordninger som gir muligheter for tidligavgang, og for enkelte offentlige ansatte er pensjonsalderen lavere enn 67 år.

Vi gjør i denne artikkelen en deskriptiv analyse av avgangsmønsteret for alderskohortene 55-66 år. Siktemålet er å belyse noen viktige faktorer som antas å være av betydning for disse personenes tilknytning til arbeidsmarkedet. Vi ser kun på personer som er sysselsatt ved 55 års alder, og studerer hvordan yrkesdeltakelsen utvikler seg for disse personene fram til de blir alderspensjonister. Det er flere grunner til at vi konsentrerer oss om de over 55 år. Disse vil stort sett ha hatt en lang arbeidskarriere bak seg når de er 55 år, selv om det særlig for kvinner har funnet sted en økning i yrkesdeltakelsen over tid. I tillegg ønsker vi å vite hvor personene har arbeidet for å avgjøre om de har rett til AFP. Målsettingen er å belyse hvilke faktorer som antas å være av betydning for om personer forblir i arbeid til de blir alderspensjonister eller om de går ut av arbeidslivet tidligere. Vi fokuserer spesielt på betydningen av økonomisk insentiver, utdanning, helse og hvilken sektor man arbeider i. Dette er faktorer som er identifisert som viktige for tidligavgangsmønsteret i ulike studier.

En rekke analyser av tidligavgang har vært gjennomført både internasjonalt og i Norge. Vi vil gi en kort omtale av noen av de viktigste resultatene fra disse analysene nedenfor og sammenligne dem med resultatene fra den deskriptive analysen som presenteres i det følgende.

Dag Rønningen er førstekonsulent ved Forskningsavdelingen, Gruppe for arbeidsmarked og bedriftsattferd i Statistisk sentralbyrå (rda@ssb.no)

Noen resultater fra forskningen om tidligpensjonering

En oversikt over viktige studier av tidligavgang finnes i Hernæs, Røed og Strøm (2002). Disse studiene finner at økonomiske incentiver har stor betydning for pensjoneringsatferd. Når det gjelder overgang til AFP viser forskningen at svært mange personer benytter første mulighet til å gå av. Dette kan skyldes at det ikke er noe å tjene på å vente med å gå over på AFP. Det er også mye som tyder på at økt generell velstand leder til et ønske om å ta ut noe av dette i økt fritid mot slutten av yrkeskarrieren via tidligpensjonering. Personer med høyere utdanning blir i større grad lenger i arbeidslivet enn personer med lavere utdanning, mens de med lavere utdanning synes å reagere sterkere på økonomiske insentiver. Personer med høyt sykefravær benytter i større grad ulike tidligavgangsordninger, spesielt uførepensjon, enn personer med mindre sykefravær. Familiesituasjon har også vist seg å spille en rolle via ektefelle/samboers beslutning om pensjonering.

Selv om forskningen har gitt en del resultater når det gjelder hvilke faktorer som er av betydning for tidligavgang fra arbeidslivet, så er ikke resultatene entydige. Det er imidlertid en god del variasjon som ikke kan forklares på grunnlag av observerbare kjennetegn. Det er forskjeller både når det gjelder pensjonssystemers utforming og andre institusjonelle forhold. Datatilgjengelighet varierer, og ulike studier har benyttet ulike metodiske tilnærminger.

Data

Dataene som benyttes i denne artikkelen er fra Statistisk sentralbyrå sin tryggedatabase, FD-TRYGD. Vi har data for alle personer i aldersgruppene 55-66 år i perioden 1992-1999 som var sysselsatt ved 55 års alder. I tillegg til de som er i arbeid ved 55 års alder, har vi med personer i alderskohortene 56-66 år som var i arbeid i 1992. Kriteriet om at man skal være sysselsatt i 1992 skyldes at vi trenger å identifisere hvilke bedrifter som er med i AFP ordningen, samt hvilken sektor bedriften tilhører. Det innebærer at vi må vite personenes bedriftstilhørighet før de forlater arbeidslivet.

Virksomheter der personer har tatt ut AFP pensjon anses som AFP tilknyttede fra første gang det observeres at en ansatt i virksomheten har gått over på AFP pensjon. Det er grunn til å tro at dette fanger opp hvilke bedrifter som er tilknyttet AFP ordningen relativt bra.

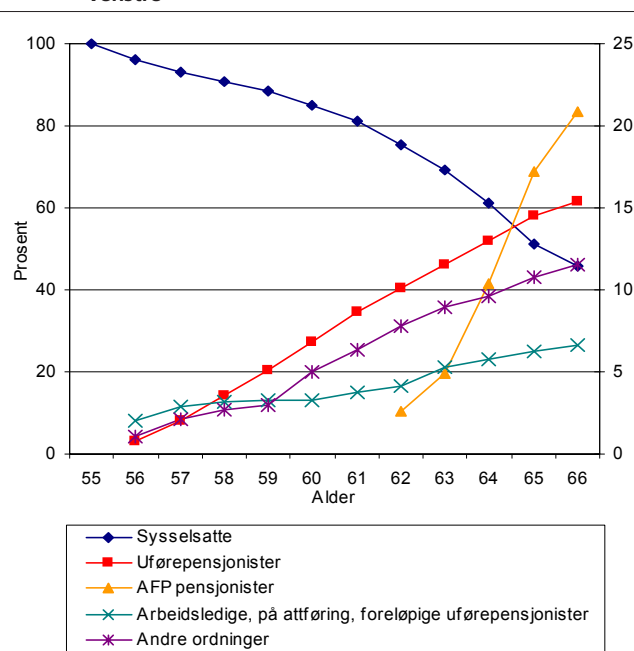
I tillegg til kravet om at bedriften personen arbeider i må være tilknyttet AFP ordningen, er det noen individuelle krav som må være oppfylt for å kunne ta ut AFP pensjon¹. Man må i) ha en årlig pensjongivende inntekt større enn grunnbeløpet i uttaksåret og året før uttaksåret, ii) ha poengopptjening i Folketrygden i minst 10 år etter fylte 50 år og til og med året før uttaksåret, og iii) ha hatt en gjennomsnittlig pensjongivende inntekt på minst to ganger Folketrygdens grunnbeløp de 10 beste år i perioden 1967 til og med året før uttaksåret. For de som har rett til AFP er nå aldersgrensen 62 år. Aldersgrensen har vært endret flere ganger siden starten i 1989. Da var aldersgrensen for uttak 66 år. I 1990 ble denne endret til 65 år, og i 1993 ble den satt ned til 64 år. I 1997 reduserte man aldersgrensen til 63 år, og siden mars 1998 har aldersgrensen vært 62 år.

Sysselsetting og tidligpensjonering

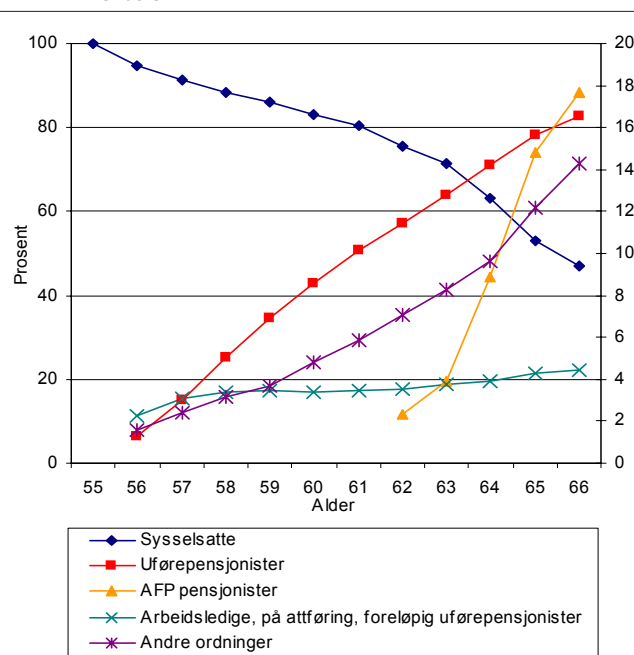
I analysen følger vi alderskohortene 55-66 år i perioden 1992-1999. Hver person tilordnes én tilstand hvert år basert på hva man hovedsakelig bedriver. Det betyr for eksempel at personer som er minst 50 prosent uføre er klassifisert som uføre, selv om de også kan arbeide noe ved siden av. Det samme gjelder for de som er på AFP. Disse personene kan også arbeide noe samtidig som de er AFP-pensjonister. Det vil være forskjeller for kvinner og menn når det gjelder heltid kontra deltidsarbeid. Kvinner arbeider i større utstrekning enn menn deltid. Når det gjelder yrkesdeltakelse så har denne økt blant kvinner de siste 10-årene. For menn har derimot yrkesdeltakelsen vært høy over lang tid.

Arbeidsledige, personer på attføring og foreløpig uføre er slått sammen til en gruppe. Personer i denne gruppen kan potensielt komme tilbake i arbeid igjen. Det gjelder også gruppen som av andre årsaker er utenfor arbeidsmarkedet. Når det gjelder de som er på uførepensjon og AFP er det også mulig å komme tilbake i arbeid igjen, men for eldre arbeidere som nærmer seg alderspensjonering vil nok overganger tilbake til arbeid i liten grad forekomme. Figur 1 viser arbeidsmarkedstilknypningen for de mannlige alderskohortene 55-66 år. Vi ser av figuren at den prosentvise andelen av kohortene som er sysselsatt avtar med alder, og at den årlige reduksjonen i andelen som er sysselsatt tiltar fra og med 62 års kohorten. Dette skyldes at mange av personene går over på AFP fra 62 år. Omtrent 45 prosent av 66 års kohorten er i arbeid. Noe over 20 prosent av 66 års kohorten er på AFP, om

Figur 1. Sysselsetting og tidligpensjonering for menn etter alder 1992-1999. Sysselsetting målt med aksene til venstre

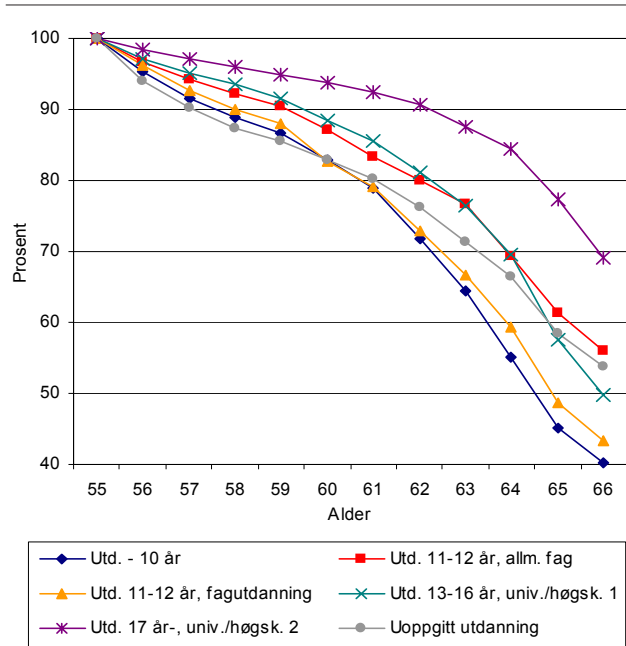
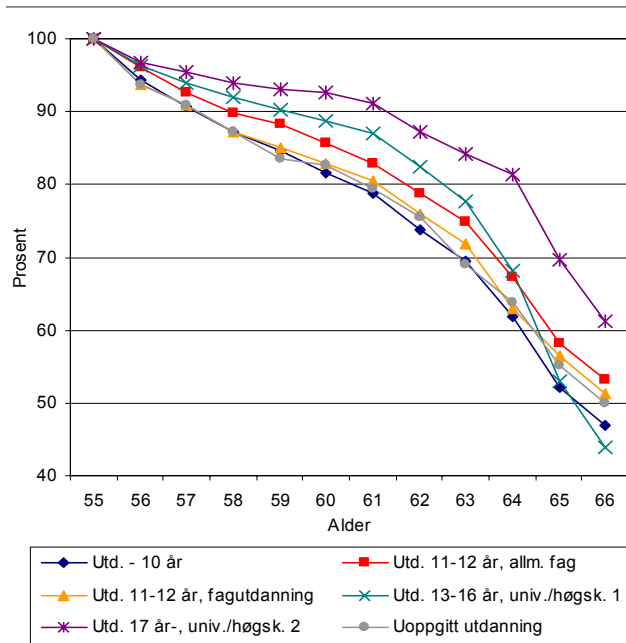
Figur 2. Sysselsetting og tidligpensjonering for kvinner etter alder 1992-1999. Sysselsetting målt med aksene til venstre

lag 15 prosent er uføre. Resterende er enten arbeidsledige, på attføring, foreløpig uføre, eller utenfor arbeidsmarkedet av andre årsaker.

I figur 2 er utviklingen for de samme alderskohortene for kvinner gjengitt. Figuren viser det samme mønsteret som vi så for menn.

¹ Informasjon om AFP ordningen finnes på Trygdeetatens hjemmesider: http://www.trygdeetaten.no/default.asp?strTema=pensjon&path=avtalefestet_mrpensjon

Figur 3. Sysselsetting for menn etter alder og utdanning 1992-1999**Figur 4. Sysselsetting for kvinner etter alder og utdanning 1992-1999**

Figur 3 og 4 viser at de med høyest utdanning blir lenger i arbeid enn de med lavere utdanning. Det kan være flere årsaker til det. De med mest utdanning vil komme i arbeid senere enn de som har mindre utdanning. Det innebærer at de vil pensjonere seg ved en høyere alder om de skal ha en like lang yrkeskarriere som de med lavere utdanning. I tillegg kan de med mest utdanning ha større muligheter i arbeidsmarkedet med hensyn på innhold og utfordringer i sitt arbeid. Blant menn er det en større andel av de med fagutdanning på videregående skole nivå som slutter i

arbeid tidlig enn personer med allmenne fag på samme utdanningsnivå. Blant kvinner er det ikke nevneverdige forskjeller i avgangsrater mellom disse to utdanningsgruppene.

AFP ordningen

AFP ordningen er en økonomisk gunstig tidligavgangsordning. Gitt at man arbeider i en bedrift tilknyttet AFP, og at man tilfredsstiller noen individuelle krav som er omtalt over, kan man gå over på AFP når man blir 62 år. Man tjener ikke noe i form av løpende pensjonsgodtgjørelse på å utsette avgangen fra arbeid til AFP, noe som gir incentiver til å gå av ved første mulighet.

I figur 5 har vi delt inn utvalget etter hvorvidt personene har arbeidet i en bedrift som er med i AFP ordningen, eller om de har arbeidet i en bedrift som ikke er tilknyttet denne ordningen. Vi ser at det er betydelig forskjell på avgangsmønsteret etter AFP tilknytning. Svært få personer som arbeider i AFP bedrifter forlater arbeidslivet i perioden fram til de er 62 år. Fra 62 år og til 66 år faller yrkesdeltakelsen blant personene i denne gruppen sterkt, og er under 40 prosent for de mannlige 66-åringene, og noe over 40 prosent for kvinner.

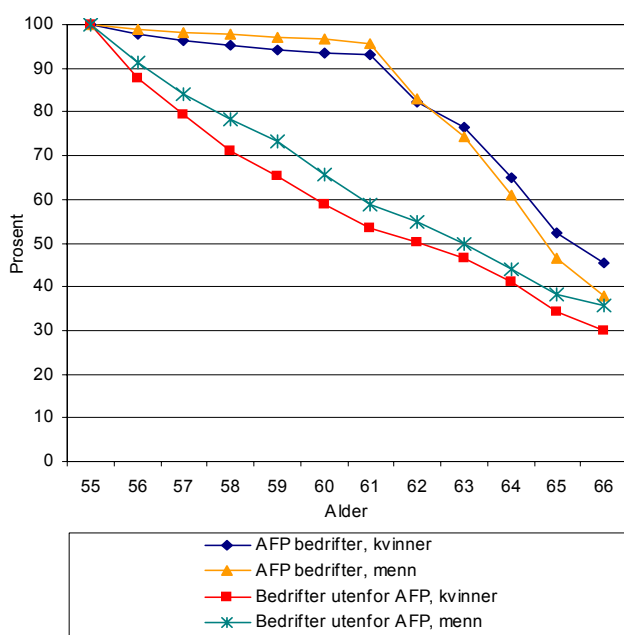
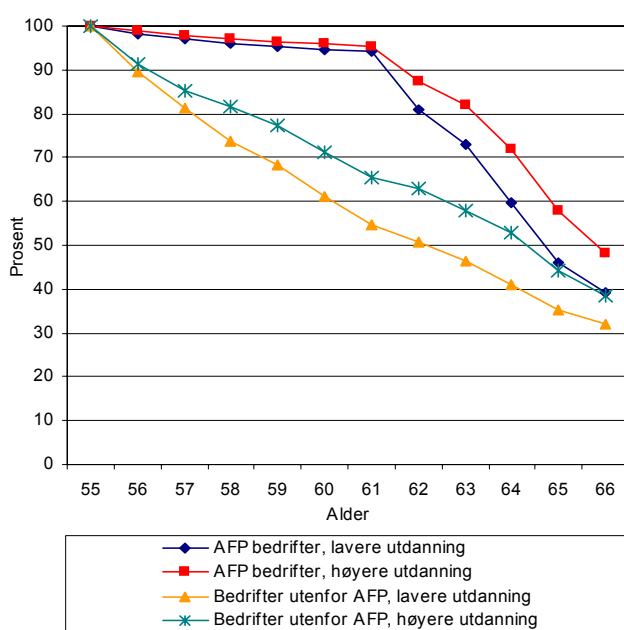
For de som ikke har mulighet til å gå over på AFP faller yrkesdeltakelsen også betydelig for kohortene som er yngre enn 62 år. Kvinner går ut av arbeidslivet i noe større grad enn menn for denne gruppen, men avgangsmønsteret skiller seg ellers ikke vesentlig fra menns.

Figur 6 viser hvordan yrkesdeltakelsen er etter utdanning for henholdsvis de som arbeider i AFP bedrifter og de som arbeider i bedrifter uten tilknytning til AFP. I figuren har vi slått sammen kvinner og menn. Vi har delt inn personene i to etter utdanningsnivå. De som har utdanning opp til og med videregående skole er gruppen med lavere utdanning, mens de som har utdanning utover videregående skole er de med høyere utdanning.

Vi kan se at de med høyere utdanning i gjennomsnitt blir lenger i arbeidsmarkedet enn de med lavere utdanning både for de som arbeider i AFP bedrifter og de som arbeider i bedrifter uten AFP. Det tyder på at de med lavere utdanning reagerer sterkere på økonomiske incentiver enn de som har høyere utdanning.

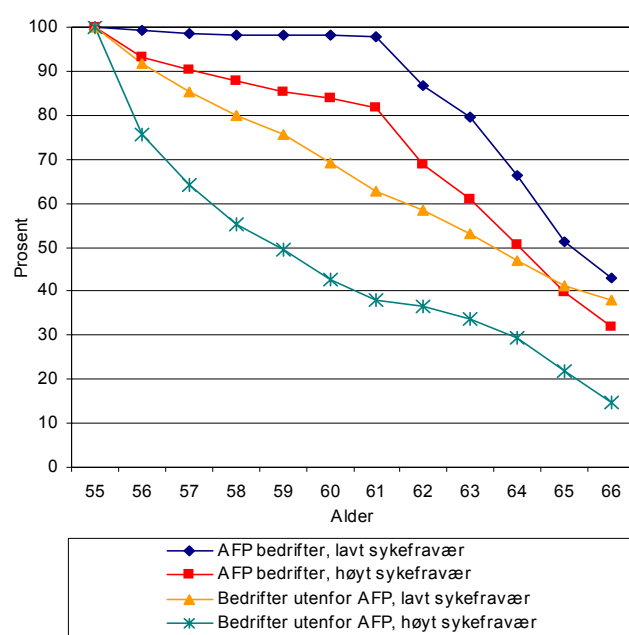
Tidligavgang og helse

Dårlig helse kan være en viktig årsak til at man går ut av arbeidslivet. Uførepensjon er en tidligpensjonsordning som krever en helsemessig begrunnelse. For de som har rett til AFP derimot kreves ingen helsemessige årsaker for å benytte seg av denne avgangsordningen. AFP ordningen ble nettopp begrunnet med at det skulle kunne gi slitne arbeidere en mulighet til en verdig avgang fra arbeidslivet.

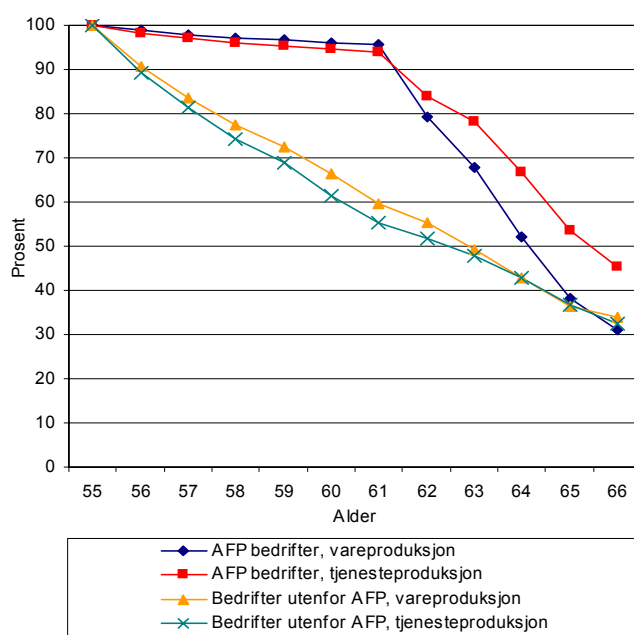
Figur 5. Sysselsetting etter alder og tilknytning til AFP 1995-1999**Figur 6. Sysselsetting etter alder, utdanning* og tilknytning til AFP 1995-1999**

* Lavere utdanning er de som har utdanning opp til og med 12 år, dvs. videregående skole. Høyere utdanning er de som har utdanning utover videregående skole.

Det er ikke helt lett å måle personers helsetilstand. Det er til dels faktorer som er uobserverbare for andre enn den enkelte som vil være av betydning når en skal vurdere personers helsetilstand. Vi har imidlertid opplysninger om sykefravær til den enkelte. Vi mener at dette gir informasjon om den enkeltes helse. Vi har laget en indikator for helse ved å beregne gjennomsnittlig sykefravær for personen i årene før overgangen fra arbeid til tidligpensjonering. Vi deler personene i to grupper, etter om de har et gjennomsnittlig

Figur 7. Sysselsetting etter alder, sykefravær* og tilknytning til AFP 1995-1999

* Høyt sykefravær innebærer et gjennomsnittlig sykefravær per år før tidligpensjonering på mer enn 25 dager. Lavt sykefravær utgjør de med et gjennomsnittlig sykefravær per år som er under 26 dager.

Figur 8. Sysselsetting etter alder, sektor og tilknytning til AFP 1995-1999

sykefravær på mindre enn 25 dager per år eller mer enn 25 dager per år.

Utviklingen i sysselsetting for de ulike alderskohorter vises i figur 7. Vi ser at det både for personer som har arbeidet i AFP bedrifter og bedrifter uten AFP er det vesentlig større tidligavgang for de som har høyt sykefravær i forhold til de som har lavere sykefravær. For de som ikke har tilgang til AFP er under 20 prosent av 66 åringene i arbeid, mot nesten 40 prosent av de

med lavere sykefravær. Også for de med tilgang til AFP er det betydelig forskjeller selv om de ikke er like store. Dette gir derfor klare indikasjoner på at helse-tilstand er av stor betydning for tidligavgang fra arbeidslivet, noe som også er funnet i tidligere forskning, se for eksempel Røed og Haugen (2002).

Tidligavgang og næringstilknytning

Økonomien kan deles inn i en vareproduserende del og en tjenesteytende del. Det kan være av interesse å undersøke om det er forskjeller når det gjelder tidligavgang mellom disse sektorene. Når det gjelder de relative andeler av økonomien så har den tjenesteproduserende del av økonomien vokst over tid og blitt relativt sett mer betydningsfull. I vårt utvalg er det om lag tre ganger så mange 55 åringer i tjenesteproduserende næringer som i vareproduserende næringer.

Av figur 8 går det fram at det er en større andel av de som er i den vareproduserende delen av økonomien som benytter seg av AFP i forhold til innenfor tjenesteproduksjon. I AFP bedriftene er om lag 30 prosent av 66 års kohorten innenfor vareproduksjon fortsatt i arbeid, mens tilsvarende andel i tjenesteyting er om lag 45 prosent. For de som har arbeidet i bedrifter uten tilknytning til AFP er det ikke noen forskjell av betydning i avgangsratene mellom de to sektorene.

Oppsummering

I artikkelen har vi gjennomført en deskriptiv analyse av utviklingen i yrkesdeltakelse og tidligpensjonering for personer mellom 55 og 66 år som var i arbeid ved 55 års alder. Analysen viser at personer som arbeider i AFP tilknyttede bedrifter blir i arbeid til de har mulighet til å gå av med AFP, mens tidligavgangen er betydelig for de som ikke jobber i AFP bedrifter allerede fra de er 56 år. De med høy utdanning blir lenger i arbeid enn de med lavere utdanning. En større andel av ansatte i vareproduserende næringer går av med AFP enn innenfor tjenesteytende næringer. Personer med høyt sykefravær har større risiko for tidligavgang enn personer med lavere sykefravær.

Referanser

Hernæs, E., K. Røed og S. Strøm (2002): *Yrkesdeltakelse, pensjoneringsatferd og økonomiske insentiver*. Rapport 4, Frischsenteret.

Røed, K. og F. Haugen (2002): *Early Retirement and Economic incentives - Evidence from a Quasi-Natural Experiment*. Mimeo, Frischsenteret.